

JALOLIDDIN MANGUBERDI HAYOTINING ARAB VA FORS TILIDAGI MANBALARDA YORITILISHI TO‘G‘RISIDA MULOHAZALAR

Toirov Akobir Olimjon o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, Tarix instituti kichik ilmiy xodim

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xorazmshohlar (Anushteginiy 1097-1231) saltanatining so‘ngi hukmdori sulton Jaloliddin Manguberdining hayoti va faoliyatiga oid ma‘lumot beruvchi arab-fors manbalarining tavsifi va tahlili keltiriladi. Jaloliddin Manguberdining hayoti va faoliyati mazkur manbalarda qay darajada yoritilgan va uning shaxsiyatiga mualliflarning yondoshuvi ilmiy tahlil asosida bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: Jaloliddin Manguberdi, “Siyrat as-Sulton Jaloliddin Mangburni”, “Al-Komil fi-t-tarix”, “Tarixi Jahonkusho”, «Taboqati nosiriy», «Jome ut-tavorix», “Tarixi guzida”, “Tarixi Vassof”.

ЗАМЕЧАНИЯ ОБ ОСВЕЩЕНИИ ЖИЗНИ ДЖАЛАЛИДДИНА МАНГУБЕРДИ В АРАБСКИХ И ПЕРСИЯЗЫЧНЫХ ИСТОЧНИКАХ

Тоиров Ақобир Олимжон угли

Академия наук Республики Узбекиста, младший научный сотрудник Института истории

Аннотация: В данной статье описываются и анализируются арабско-персидские источники, дающие информацию о жизни и деятельности султана Джалалиддина Мангуберди, последнего правителя хорезмшахов (Ануштегинидов 1097-1231). Степень охвата Джалалиддина Мангуберди в этих источниках и подход авторов к его личности описываются на основе научного анализа.

Ключевые слова: Джалалиддин Мангуберди, «Сийрат ас-Султан Джалалиддин Мангбурни», «Аль-Камил фи-т-тарих», «Тарихи джахонкушо», «Табокати носирий», «Джами ат-таварих», «Тарихи Вассаф».

THE COVERAGE OF JALALIDDIN MANGUBERDI'S LIFE IN ARABIC AND PERSIAN LANGUAGE SOURCES

Toirov Akobir Olimjon ugli,

Junior researcher at the institute of history of academy of sciences of the republic of Uzbekistan

Annotation: This article describes and analyzes the Arabic-Persian sources that provide information about the life and work of Sultan Jalaliddin Manguberdi, the last ruler of the Khorezmshahs (Anushtegini 1097-1231). The extent to which Jalaliddin Manguberdi is covered in these sources and the authors' approach to his personality are described on the basis of a scientific analysis.

Keywords: Jalaliddin Manguberdi, “Siyrat as-Sultan Jalaliddin Mangburni”, “Al-Kamil fi-t-tarikh”, “Tarihi jahonkusho”, “Taboqati nosiriy”, “Jami at-tavorih”, “Tarihi guzida”, “Tarihi Vassaf”.

Kirish. Tarixiy tadqiqotlarda manbalarga murojat qilish, shu jumladan yozma manbalar asosida yaratilgan ilmiy ishlar barcha davrda qiymati yuqori bo‘lgan. 2022 yil fevralda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qadimiy yozma manbalarni saqlash va tadqiq etish tizimini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi qarori ushbu yo‘nalishdagi ishlarni yanada yuqori pog‘onaga ko‘tarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Turon o‘lkasining mo‘g‘ullar istilosi yoritilgan manbalarining deyarli barchasida so‘nggi Xorazmshoh sulton Jaloliddin Manguberdi (1198-1231) haqida ma‘lumotlar keltiriladi. Jaloliddin Manguberdi haqidagi ma‘lumotlarning aksari bizgacha arab va fors tilli manbalar orqali etib kelgan va bu asarlar Jaloliddin Manguberdi hayotligi davrida yoki uning vafotidan so‘ng yaratilgan. Quyidagi manbalarning mualliflari tasvirlayotgan voqealarga guvoh bo‘lganligi, yoki davriy jihatdan Jaloliddin zamoniga yaqin bo‘lganliklari uchun ham ulardagi ma‘lumotlar obyektivlik, tarixiylik va boshqa tarixiy tamoyillar nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

XIII – XIV asrlarda yozilgan arab va fors manbalarga e‘tibor qaratsak, ularda mo‘g‘ul bosqinchilarining ham mahalliy aholining joniga, ham uning moddiy boyliklariga nisbatan keltirgan zararlari mazkur asarlar mualliflari tomonidan atroflicha yoritilgan. Bunda tarixchilarning aksariyat qismining bu vaziyatga munosabatlari salbiy ko‘rinishda bo‘lganligi tabiiy hol. Mo‘g‘ul hukmdorlari tomonidan esa bunday voqealar bayoni hech qanday qarshi harakatlarga sabab bo‘lmagan, aksincha,

ularning shavkatiga yana bir bor urg'u bergan deya qabul qilingan.

Shihobiddin Muhammad ibn Ahmad ibn Ali ibn Muhammad Nasaviy (vafoti hijriy 647, milodiy 1249/50 y.) Niso viloyatida dunyoga kelgan. Uning qalamiga mansub "Siyrat as-Sulton Jaloliddin Manguburni" asari Jaloliddin Manguberdi shaxsi tarixi bo'yicha yozilgan yagona manba hisoblanadi. To'g'ri asar to'liq so'ngi Xorazmshoh haqida emas, ya'ni asarning dastlabki 19 bobi (zikri) mo'g'ullar davlati va Xorazmshohlar davlati haqida bayon qiladi. Ammo, keyingi voqealar rivoji aynan Jaloliddin Manguberdi hayotiga oid voqealilar asosida yozilgan. Muallif asar bosh qahramoni bilan 1224 yil, qachonki Jaloliddin Eronga kelganda uchrashadi va uning kotibi sifatida faoliyat olib boradi. Aynan 1224-1231-yillar davomida muallifning ko'rgan kechirganlari asarning katta qismida o'z aksini topadi.

Asarga e'tibor qaratsak voqealar davriyligi xorazmshohlar davlatining so'ngi yillari va Jaloliddin Manguberding faoliyati asosida taxminan 15-20 yillik tarixni o'z ichiga oladi. Asarning yozilish sanalari keyinroq, Jaloliddin vafotidan o'n yilcha keyinga to'g'ri keladi (1241-1242-yillar). Asar arab tilida yozilgan bo'lib bugungi kunda uning ikki nusxa bizgacha etib kelgan. Bir nusxasi bugungi kunda Parijda, ikkinchisi esa Londonda saqlanmoqda. Ushbu ikki nusxadan Parijda saqlanayotgani to'liqroq deya hisoblanadi va asosiy iste'molda shu nusxa asosidagi ishlar birmuncha ko'proq [6:69].

Asarda tabiiy-ki Jaloliddin Manguberdi shaxsi ijobiy yoritilgan va buni muallif Sultonning xizmatida bo'lganligi bilan bog'lanadi. Lekin asosiy qahramon haqida zikr qiluvchi boshqa manbalardan farqli simpatiyalar mavjud emas. Faqatgina shuni aytish mumkin asosiy qahramon hayoti va shaxsiyati bu asarda uning nomlanishiga mos ravishda batafsilroq bayon etilgan.

Jaloliddin Manguberdi hayoti va Turon o'lkasining mo'g'ullar istilosi davriga oid arab-fors mualliflarining asarlari orasida, avvalo zamondoshlari va fathning guvohlari asarlarini tilga olish lozim. Ulardan birinchisi Ibn Al-Asirning (Izzuddin Abul'-Xasan Ali ibn Muhammad al-Jaziri (1160-1233) "Al-Komil fi-t-tarix" asari bo'lib («Mukammal tarix»), muallif tomonidan 1233-yilda yozib tugallangan. Asar arab tilida yozilgan va o'n ikki jildidan iborat bo'lib, unda Turon, Eron va Kavkazning mo'g'ullar istilosi haqidagi ma'lumotlari bilan alohida qiziqish uyg'otadi. Bu asar mo'g'ullar istilosining o'zi haqida va yaqin va O'rta Sharq tarixida bosqinchilik arafasidagi davr haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Asarda sulton Jaloliddin Manguberding bosqinchi mo'g'ullarga qarshi amalga oshirgan ishlari bayoni "619-628-yilgi (hijriy) zikrlar" da keltirilgan. Ularning katta qismi Jaloliddinning mo'g'ullarga qarshi ittifoq tuzish bilan bog'liq voqealar bayoni hisoblanadi.

Ibn al-Asir asarining o'zbek tilidagi to'liq tarjimasini 1901-1907 yillarda Xiva xoni Muhammad Rahimxon II (1865-1910) rahbarligida arabshunos olimlar tomonidan 12 jildli tarjimasini amalga oshirilgan. Ushbu tarjimaning asl nusxasi va uning bir necha nusxalari Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti fondida saqlanmoqda [8:22].

Alovuddin Otamalik ibn Bahouddin Muhammad al-Juvayniyning (1226-1283) "Tarixi jahonkusho" asarida ham (1260 yilda yozib tugatilgan) sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti va faoliyati yoritilgan. Asar fors tilida yozilgan bo'lib, muallif Xurosonda tavallud topgan. Xorazmshoh haqidagi ma'lumotlar asarning birinchi qismida, Chingizxonning Turonga yurishlari bayonida keltirilgan. Asarning mazkur qismida sulton Jaloliddin Manguberdi hayotiga oid ma'lumotlar asosan uning mo'g'ullarga qarshi janglari (umumiy to'rt marta olib borilgan qarama-qarshilik) bilan bog'liq jumalalarda muallif tomonidan Jaloliddinning jasoratlari e'tirof etiladi. Vaholanki, Juvayniy asosan mo'g'ullar (hulokiylar) qo'l ostida faoliyat yuritgan shaxs hisoblanadi (1247-1283 yillarda kotiblikdan noiblikka bo'lgan lavozimlarda faoliyat yuritgan). Bu jihatdan asardagi sulton Jaloliddinning jasoratlari xolisona yoritilgan deya hisoblashga zamin yaratadi. Umuman "Tarixi jahonkusho" asari haqida berilgan ta'riflardan bilish mumkinki, undagi ma'lumotlarda muallifning mansublik jihatlari yaqqol ko'zga tashlanmaydi. Ya'ni muallif xolis tarixni bayon qilishga harakat qilgan.

Amerikalik olim D.O. Morgan asarning ingliz tiliga tarjimasiga kirish qismini yozishda muallif va asarga quyidagicha ta'rif beradi "Insoniyat tarixida shiddati va vayronkorligi bilan o'chmas iz qoldirgan Chingizxon va uning imperiyasi haqida, Mo'g'ulistonda tashkil topishidan to'g'ri hulokiylarning Erondagi hukumronligini o'rnatilishigacha bo'lgan tarixi mazkur asarda berilganligi bu voqealilarni faktlar asosida o'rganishga va xulosa qilishga zamin yaratadi. Muallifning xolisona yondoshuvini deyarli har bir ma'lumotda uchratishingiz va guvohi bo'lishingiz mumkin... Asarda mo'g'ullarga qarshi kurashgan sarkarda va xalqlarning qarshiliklarini o'rin olishi mikrotarix uchun qimmatli faktlarga aylanadi"[1:42].

Juvayniyning "Tarixi jahonkusho" asariga yuqoridagi ta'riflarga qarshi fikrlar ham mavjud. Misol tariqasida A.K. D'ossonning quyidagi so'zlarida buni ko'rish mumkin "Afsuski, Juvayniy uo'p joyda o'z zamondoshlarining bevosita taassurotlarini emas, balki keyingi avlod xotiralarini yozadi, natijada uning hikoyasi tafsilotlari, ayniqsa, askarlar va o'ldirilganlar haqidagi ma'lumotlar juda ehtiyotkorlik

bilan qabul qilinishi kerak. Masalan, Buxoro qal'asini 30000 kishi himoya qilishini, ularning hammasi qo'lga olish paytida o'ldirilganligini, bu erda guvohlarning bayonotiga murojaat qilgan Ibn al-Asirda atigi 400 otliq borligini ta'kidlagan. Mo'g'ullar istilosiga qadar bo'lgan Turondagi voqealar, xususan, qoraxitoylar va Xorazmshoh Muhammad o'rtasidagi urushlar haqidagi ma'lumotlarda ham bo'rttirish holatlarini ko'rish mumkin" [11:35-38].

XII-XIII asr Yaqin sharq, Eron, Turon, Xuroson va Shimoliy Hindiston tarixiga oid qimmatli ma'lumot beruvchi asarlardan biri bu «Taboqati nosiriy» hisoblanadi. Muallif Minxochudin Usmon ibn Muhammad Sirochuddin Juzjoniy (1193-1266) bo'lib, u 1245-1265 yillarda Dehlida hukumronlik qilgan Nosiruddin Mahmudshohga bag'ishlab yozilgan. Asar umumiy tarix janrida yozilgan va 23 bobdan iborat va arab tilida yozilgan.

Asarning birinchi qismi 24-bobi Xorazmshohlar tarixiga oid bo'lib, unda anushteginiylar sulolasi vakillarining faoliyati ketma-ketligida yoritilgan. Mazkur bobda sulolaning eng oxirgi sultoni sifatida Jaloliddin Manguberdi tasvirlangan. Kitobning ikkinchi qismida mo'g'ullarning Movarounnahr va Xuroson hududida amalga oshirgan bosqinchiliklari har bir shahar qo'rg'on misolida qisqa bo'lsada berilgan. Asarda yana Chingizxon qo'shni va unga qarshi kurashlar olib borgan sulton Jaloliddin Manguberdi faoliyati bayoni ham keltirilgan [12:450-475].

Asarda Jaloliddinning mo'g'ullarga qarshi barcha ishlarining va Sind daryosi bo'yidagi jasorati bayoni boshqa bu haqida ma'lumot beruvchi asarlardan qandaydir farqli jihatlari mavjud emas. Faqatgina, mazkur asarda sulton Jaloliddinning Xuroson va Shimoliy Hindistonda bosqinchi mo'g'ullarga qarshi ittifoq tuzishga bo'lgan say harakatlari va shu voqealikdagi tarixiy shaxslarning deyarli Nasafiyga teng holda berilgani ahamiyatli. Misol tariqasida asarda Jaloliddinning G'aznaga kelgani haqidagi zikrni aytish mumkin [12:133]. Bu jihat sulton Jaloliddinning shu davrda va hududda olib borgan faoliyatini to'liqroq yozishda yordam beradi. Asarning bugungi kunda to'liq bo'lmagan nusxasi Kalkuttada saqlanadi. Birinchi bor 1863-1864 yillarda Kalkuttada H.G. Rovertiy tomonidan nashr qilingan [5:79].

Jaloliddin Manguberdi haqida keyingi davr arab-fors tarixiy yozma manbalari ichida 1311-yilda yozib tugallangan Rashiddin Fazlulloh ibn Abul-Xayr Ali Xamadoniyning (1247-1318) «Jome ut-tavorih» («Tarixlar to'plami») asari bo'lib, unda nafaqat O'rta Osiyo va mo'g'ullar haqida, balki istilochilik arafasida va undan keyingi dunyoning muhim bir qismi haqida ham ma'lumotlar keltirilgan. Biroq, bu erda ham mo'g'ul hukumdorlarining buyrug'i asosida ish olib borgan muallif (1265-yildan 1316-yilgacha xuloqiylar davlatining turli lavozimlarida faoliyat yuritgan). Vazirlik davrida saroyning asosiy ta'sir doirali shaxsi hisoblangan) ayrim hollarda mo'g'ullarning raqiblarini asossiz tanqid qilib, go'yoki musulmonlarni gunohlari uchun jazolash uchun yuborilgan odil hukmdor sifatida Chingizxon obrazini yaratadi.

«Jome ut-tavorih» asarida Jaloliddin Manguberdining mo'g'ul istilochilariga qarshi kurashga sezilarli e'tibor beradi. Shu bilan birga, muallif sulton Jaloliddinning tarixiy obrazini yaratib, Jaloliddinni mo'g'ullarning buyuk raqibi deb ta'riflaydi va bu Juvayniy bayon qilgan qatorlar bilan mos keladi. Sind daryosining bo'yidagi jang voqeasi Juvayniy va Rashiddin bilan deyarli to'liq mos kelishi xarakterlidir, bu esa bu voqeaga o'xshash qarashlarni va Jaloliddinning bu jangdagi qahramonligi oid ma'lumotlarga shubha qoldirmaydi. Chingizxon Jaloliddinning Sind bo'ylab kesib o'tishi ortidan Rashiddin asarida shunday deydi: "Shunday o'g'ilning otasi bo'lsam edi! Agar u bunday jangdan beshikast chiqib, shunday chuqurlikdan najot qirg'og'iga chiqib olishga muvaffaq bo'lsa, undan ko'p ishlar va son-sanoqsiz kulfatlar kelib chiqadi!" - deya o'ziga gapira qoladi.

Rashiddin Fazlulloh "Jome ut-tavorix" asari Jaloliddin Manguberdining hayoti va ijodi haqida batafsilroq ma'lumot beradi va uning ijodida Sulton obrazini shakllantiruvchi tafsilotlar katta tarixshunoslik ahamiyatiga ega. Masalan, Rashiddin Sind daryosidagi jang oldidan Chingizxon o'z askarlariga shunday deb buyruq beradi: "Sultonga o'q urmang, uni biror hiyla bilan tiriklayin qo'lga kiritish uchun har qancha harakat qiling!" [7:223]. Chingizxonning bu munosabati, Xorazmshoh har qanday mo'g'ul jangchisi uchun katta sharaf bo'lgan qo'lga olish uchun buyuk sarkarda va munosib raqib bo'lganini hikoya qiladi.

"Jome ut-tavorix" asarining ayrim qismlari S. Katrmer (1836), E. Bloshe (1911), K. Yan (1941), I. Berezin (1858—1888) tomonidan rus, fransuz hamda nemis tillariga tarjima qilingan va forscha matni, so'zboshi bilan chop qilingan. Hozirda o'zbek tiliga qilingan ikkita tarjimasini ham bor. Ulardan biri shayboniylardan Ko'chkinchixonning (1510—1530) topshirig'i bilan Muhammad Ali ibn Darvish Ali Buxoriy tomonidan qilingan bo'lib, muqaddima va uch jildan iborat. Bu tarjimaning noyob qo'lyozmasi O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti fondida 2-tartib raqami ostida saqlanmoqda. Ikkinchi tarjima esa 1556 yili Niso shahrida Solur bobo ibn Qul Ali tomonidan Urganch hokimi Ali Sultonning (1572 yili vafot

etgan) buyrug'i bilan bajarilgan bo'lib, uning qo'lyozma nusxasi Ashxobodda Turkmaniston Fanlar akademiyasining Til va adabiyot institutida saqlanadi [8:34].

Hamidulloh Ibn Abu Bakr Mustavfiy Qazviniy (1281, Qazvin shahri — vafoti taxminan 1350) — Hulokiylar saroyida moliya ishlari bilan shug'ullangan yirik amaldor bo'lgan. Vazir Rashiddin Fazlulloh qo'l ostida xizmat qilgan. “Tarixi guzida” (“Tanlangan tarix”, 1340 yil) asarini yozgan. unda mo'g'ul elxonlari va Erondagi mahalliy sulolalarning tarixi hamda mashhur kishilarning tarjimai holi, Qazvin shahri va viloyatining batafsil bayoni berilgan.

“Tarixi guzida” asarining 11-bobi Xorazmshohlar davri tarixiga oid bo'lib, bu davr tarixi unda hukmronlik qilgan sultonlarining tarixini yoritish orqali amalga oshirilgan. Ya'ni, Anushtegin G'archoidan to Jaloliddin Manguberdigacha bo'lgan davrda mazkur saltanatda bo'lib o'tgan tarix bayon etilgan. Saltanatning so'ngi hukmdori Jaloliddinning hayoti va faoliyatiga oid qismida, saltanatga valiahd tayinlash bilan bog'liq ma'lumotlarda Nasaviyning asaridagi ma'lumotlar bilan bir xilligini ko'rish mumkin. Shu orqali Muhammad Xorazmshoh davrida saroy ishlarida uning onasi Turkon xotun va qipchoq urug'idan bo'lgan amaldorlarning mavqei katta bo'lganligiga amin bo'lamiz.

Asarda sulton Jaloliddin faoliyatini yoritishda muallif ikki davrga bo'ganligini payqash mumkin. Birinchisi, Jaloliddinning Xorazmdan to Hindistongacha bo'lgan vaqt oralig'idagi (1221-1224) mo'g'ullarga qarshi faoliyati, ikkinchisi, Eron, Ozarbayjon, Yaqin Sharq va Gruziyadagi davri (1224-1231)[3:390]. Birinchi davr bilan bog'liq ma'lumotlar unchlik ko'p emasligini asarda ko'rish mumkin. Bu davrda muallifning eng katta urg'usi bu Sind bo'yidagi qahramonlik bilan bog'liq tarix bayoni hisoblanadi. Ikkinchi davr bilan bog'liq ma'lumotlarga e'tibor qaratsak, u anchagina ko'proq va to'liqroq. Bunda Jaloliddinning Eron, Ozarbayjon va Gruziya hududida amalga oshirgan faoliyatiga aloqador insonlarning nomlarini ko'roq ekanligini ko'rish mumkin.

1910 yili ingliz sharqshunosi E. Braun tomonidan matn va qisqartirilgan inglizcha tarjimasini hamda 1960 yili Abdulhusayn Navoiy asar matnini nashr qilgan. Toshkentda mazkur asarning 3 ta nusxasi saqlanadi [8:49].

Abdulloh Vassofning (Shixobiddin Abdallox ibn Fazlallox Shiroziy 1265-1329) “Tarihi Vassof” (“Vassof tarixi”) deb nomlangan asarida sulton Jaloliddin Manguberdi va mo'g'ullarining Markaziy Osiyo, Eron va Kichik Osiyoga yurishlariga oid ma'lumotlar keltirilgan. Asar 1312 – yilda xulokiylar homiyligi asosida yozib tugatilgan. Bu kitobning muallifi Sharafiddin Abdulloh kotib va shoir bo'lib (Vassof al-Hazreh), 663 yili (1264) Sherozda tug'ilgan va u erda ilm o'rgangan. Keyinchalik xulokiylar saroyi devonida kotib bo'lib ishlay boshlagan. U yozgan asarning to'liq nomi “Viloyatlarning bo'linishi va iqlimlarning taqsimlanishi” deb etirof etilsada, biroq ko'pgina tarixchilar tomonidan mazkur asarning nomi “Vassof tarixi” deb yuritilgan. Asar Juvayniy va Rashiddin asarining davomi sifatida mo'ljallangan, shuning uchun Munke xoni (1250-1259) hukmronligidan boshlangan voqealarni tasvirlaydi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, “Tarixi Vassof” asari o'rganilishi qiyin kechgan va ayni damda xulokiylar hamda XIII asr oxiri mintaqa tarixiga oid muhim asar ekanligi takidlangan. Rossiyalik sharqshunos olim D.T. Timoxin “Asar tarixnavislik jixatidan murakkab tilda yozilgan va voqealarni tasvirlash uslubi ham shunga mos bo'lib, u bilan ishlashda manbashunosga qiyinchilik keltirib chiqaradi” – deya ta'kidlagan o'z ishida[9:31]. Yana bir tarixchi olim Dabir Siyog'iy bu asarga nisbatan yuqoridagiga o'hshash tarif bergan “Vassof XII-XII asrlar fors tarixshunosligining belgilangan lingvistik va stilistik an'anasini buzib, dabdabali, murakkab bo'g'in, shunday tushunarsiz konstruksiyalarni kiritdiki, hatto forslarning o'zi ham asarini o'qiganda lug'atga murojaat qiladi”[2:34]. Manbada Xorazmshohlar va mo'g'ullar istilosi haqida qisqacha ma'lumotlar keltirilgan. Unda Jaloliddin Manguberding haqida hikoya qilingan bo'lib, muallif Rashiddin va Juvayniyning avvalgi tarixiy asarlariga ergashib, uni etuk sarkarda va jasorat sohibi sifatida tasvirlagan.

Mir Muhammad ibn Sayyid Burxonuddin Xovandshoh ibn Kamoliddin Mahmud Balxiy (Mirxond). Otasi Burxoniddin Buxoroda yashagan zodagon sayyidlar (payg'ambar avlodlari) oilasidan edi. Lekin Balxga ko'chib o'tgan, u erda umr bo'yi yashaganligi ma'lum. Mirxond ham aynan Balxda 1433-yilda tug'iladi. Mirxond vazir va mashhur shoir Alisher Navoiy davrasiga mansub bo'lib, u ko'plab yozuvchilarga, jumladan, Mirxond va nabirasi Xondamirga homiylik qilgan. Mirxond Navoiyning taklifiga binoan “Ravzat us-safo” asarini yozadi. Asar umumiy tarix uslubiyati asosida yozilgan. Asarining IV jildi (Abbosiyilar bilan zamondosh bo'lgan sulolalar (asosan Eron, Markaziy Osiyo va Hindistonda)) da anushteginiylar tarixi haqida so'z yuritiladi.

Mazkur sulola vakillaridan eng ko'p Alovuddin Muhammad va Jaloliddin Manguberding davri hamda faoliyati shu sulolaning boshqa hukmdorlariga yoritilgan. Jaloliddin siymosi undan oldingi davrlarda yozilgan aksar asarlardan farq qilmaydi. Uning nomi Juvayniy, Rashiddin va Vassoflarning asarlarida keltirilganidek Chingizxon “soyasida” qolib ketmaydi. “Ravzat us-safo” asarining bugungi

kunda ko‘plab nusxalari mavjud va ularning aksariyati Toshkentda sharqshunoslik institutida saqlanadi.

Xorazmshohlar saltanati Turon va Eron tarixida o‘z davrining qudratli saltanatlaridan edi. Uning so‘ngi sultoni Jaloliddin mo‘g‘ullar bosqinidan so‘ng hayoti asosan janglar va qarama-qarshiliklarda o‘tdi. Uning Xorazm, Xuroson, Shimoliy Hindiston, Eron va Kavkazortida hududlarda meros davlatni qayta tiklash yo‘lidagi faoliyati yuqoridagi sanab o‘tilgan asarlarda berilgan bo‘lsada, ularni tanqidiy o‘rganish va yondoshish lozim. Jaloliddin hayoti yoritilgan arab va fors tilidagi asarlarni tahlili asosida ushbu manbalarda uning shaxsi ko‘p hollarda ijobiy, hatto qahramona gavdalantirilgan. To‘g‘ri Ibn Al-Asir va Juvayniylar o‘z asarlarida Jaloliddinni jizzaki va qiziqqon qilib tasvirlansada, uning qahramonliklarini hech mubolag‘asiz yozib qoldirganlar.

Adabiyotlar

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.02.2022 sanadagi “Qadimiy yozma manbalarni saqlash va tadqiq etish tizimini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-5186-son qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-5854226#-5856231>

Ata-Malik Juvaini. (1958). Genghis Khan: The history of the world conqueror. Transl by, J. A. Boyle, O. D. Morgan. Massachuttes: 422 p.

Siyagi Dabir. (1977). Sultan Jalal ad-Din Kharezmsah. Tehran, “Chope Bobil”. 210 p.

Hamidullah Müstevfi-yı Kazvini. (2018). Tarih-i Güzide. Çeviren. Prof. Dr Mürsel Öztürk. Ankara: 734 sayfa.

Алоуддин Атомалик Жувайний. (2015). Тарихи Жаҳонгушо. Тошкент, “Mumtoz so‘z”. Б 500.

Минхадж-и-Сирадж. Табакаг-и-Насири. (1983). Н. Raverty (tr), по истории и историкам средневековой Индии, Нью-Дели, “Библиотека Индика”. Москва: С. 504.

Буриев О., Тошев Н. Жалолиддин Мангуберди. (1999). “Фан” Тошкент: Б. 69.

Рашид ад-Дин. (1952). Сборник летописей: в 1 т./ пер. О.И. Смирнова, Л.А. Хетагуров. М: Т. 1. кн. 2. С. 299.

Собрание восточных рукописей АН РУ. (2000). “Абдулла Кадири”. Тошкент: С. 301.

Тимохин Д.М. (2008). Арабо-персидские источники и историография о хорезмшахе Джалал ад-Дине Манкбурны: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.09 / Тимохин Дмитрий Михайлович; [Место защиты: Ин-т востоковедения РАН]- Москва: С. 186. ил. РГБ ОД, 61 09-7/70.

Тимохин Д. М. (2020). Описание судьбы городов Хорасана и Мавераннахра в годы монгольского нашествия в арабо-персидских географических сочинениях. Вестник ИВ РАН. №3. с.100-112.

Якубовский А. Ю. (1953). Из истории изучения монголов периода XI-XIII вв., в сборнике: Очерки по истории русского востоковедения. Москва: С. 35-38.

2013. قره اقل . ي ن ا ث و ل و ا ل ا ع ز ج ل ا . ي ر ص ا ن ت ا ق ب ط . ن ي د ل ا ج ا ر س ن ب ن ا م ث ع ن ي د ل ا ج ا ه ن م